

С. О. Булатова

канд. іст. наук

*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

РОЛЬ БАРОНЕСИ ЛЮСІ ШОДУАР ТА ЇЇ ЗБИРАЦЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ РУКОПИСНОГО, КНИЖКОВОГО ТА НУМІЗМАТИЧНОГО ЗІБРАНЬ ІВНИЦЬКОГО МАЄТКУ

Уперше висвітлюється місце та роль баронеси Люсі Шодуар – другої дружини Станіслава Шодуара – в історії розвитку родинного колекціонування в Івниці, уточнюються історико-біографічні дані, проаналізовано коло її бібліофільських, мистецьких та наукових уподобань.

Ключові слова: Л. Шодуар, С. Шодуар, Івниця, родинне колекціонування, бібліофільські та мистецькі уподобання, видання.

Ядро родового книжкового та рукописного зібрання палацу в м. Івниці на Волині було сформоване основним фондоутворювачем бароном Станіславом Шодуаром (1792–1858) – нумізматом, бібліофілом, археографом¹. Він сконцентрував в Івницькому маєтку цінні музейні колекції та добірну бібліотеку, що використовувалася для його наукових історико-нумізматичних студій (нині зберігається у спеціалізованих фондах НБУВ)².

Проте особисті колекційні уподобання членів родини С. Шодуара, насамперед сина Максиміліана (1816–1881) – відомого ентомолога, також певною мірою впливали на історію розвитку і стан зібрань та бібліотеки в Івниці³. Втім у процесі родинного колекціонування залишалося на маргінесі місце особи баронеси Люсі Шодуар – другої дружини С. Шодуара. У цій розвідці спробуємо висвітлити цей раніше нез'ясований аспект.

С. Шодуар, після раптової смерті у 1816 р. першої дружини Алоїзії, вдруге одружився на англійці. Про дату цього ключового біографічного факту дізнаємося з листів Яна Йозефа, його батька,

брату Антуанові Шодуару з Бердичева до Амстердама від 4 та 7 серпня 1821 р. Одруження Станіслава відбулося під час його перебування в Англії влітку 1821 р.⁴

Про одруження С. Шодуара, підданого Російської імперії, що відбулося в місті Танбрідж, на південному сході Англії, у графстві Кент, у серпні 1821 р. з третьою дочкою сера Александра Крейтона дізнаємося з хроніки на шпальтах шотландського журналу “Edinburgh magazine”. Другою дружиною С. Шодуара стала Люсі, уроджена Крейтон⁵.

Люсі походила з впливової аристократичної родини шотландця Александра Крейтона та ірландки Френсіс, уродженої Додвел. Батько Люсі, сер Александр Крейтон (Крайтон) (1763–1856), уродженець Едінбурга, був відомим медиком, фахівцем з геології, мінералогії, доктором медицини у Лейдені, автором праць з різнобічних напрямів – психіатрії, туберкульозу, фармакогнозії (деякі перекладені європейськими мовами). У Лондоні він мав медичну практику. А. Крейтон був призначений придворним лейб-медиком російського імператора Александра I та імператриці Марії Федорівни та прожив у Санкт-Петербурзі з 1803 р. до 1829 р., а потім повернувся до Англії. Він був власником цінної колекції мінералів, яку сформував під час подорожей та експедицій. Частина зібрання – 3 ящики з мінералами – була ним офірована у 1804 р. до Мінералогічного кабінету в Санкт-Петербурзі, йому належать відкриття у царині мінералогії, зокрема мінерал кричтоніт⁶. А. Крейтон був обраний членом Королівської Академії наук у Лондоні, почесним членом Імператорської Академії наук у Санкт-Петербурзі та Імператорського Товариства дослідників природи у Москві, Російського мінералогічного товариства тощо⁷. Доробок А. Крейтона у психіатрії та інших медичних галузях визнаний сучасними істориками науки, зокрема, 2-й том праці “An Enquiry into the Nature and origin of mental Derangement” (1798) був перевиданий у вигляді факсиміле у США у 1976 р.⁸

Мати Люсі Крейтон – Френсіс (1772–1857), народжена в ірландській родині Додвел, була творчою та різносторонньо талановитою особою у різних галузях мистецтва. На початку XIX ст. вона разом із чоловіком жила в Росії та була відомою сучасникам як музикантка та художниця⁹. Захоплюючись мистецтвом, Ф. Крейтон володіла фамільною збіркою живопису. Деякі з картин зібрання Крейтонів були продані у 1817 р. у Санкт-Петербурзі та придбані

для зберігання у Галереї Ермітажа. На прохання батьків старший син Александр Крейтон упорядкував реєстр родинної колекції живопису, що містила, зокрема, копії картин пензля власниці Френсіс Крейтон, а також її портрет відомого митця Томаса Філіпса¹⁰.

Колекційні уподобання батьків та загальна творча атмосфера родинного осередку Крейтонів вплинули на виховання Люсі (другої з семи дітей) у традиціях поваги до наукової думки в природничих галузях знань та зацікавлення колекціонуванням. На жаль, інші біографічні відомості щодо особи Люсі Крейтон (навіть точні дати її життя) за браком джерел залишилися невстановленими. Можна лише припустити, що красуня (це неодноразово відмічають документальні джерела) була молодшою за С. Шодуара, народилася на початку XIX ст., оскільки була третьою дитиною в батьків, а Александр Крейтонт і Френсіс Додвел одружилися у 1800 р.¹¹

Зрозуміло, Люсі Шодуар мала власне коло читання, яке складалося не лише з модних у середині XIX ст. французьких романів і часописів, а й власне – творів англійської літератури; причому не тільки белетристичного жанру, але й фахової, за природничою тематикою. Її особа, традиції сім'ї та читацькі зацікавлення вплинули на комплектування зібрання новою літературою. Ймовірно, Люсі Крейтон привезла до Івницької бібліотеки зі збірки батька, А. Крейтона, цінний примірник довідника з мінералогії “*Mineralogical nomenclature alphabetically arranged, with synoptic tables of the chemical analyses of minerals*” (Едінбург, 1814), форматом 4°, укладеного Томасом Алланом. Цей друк подарував А. Крейтонові співвітчизник та колега, також шотландський дослідник мінералогії Т. Аллан. Унікальність цього примірника визначається наявністю датованого дарчого запису укладача Крейтонові на звороті шмуцтитулу: “*To Dr Crichton from his maston. Thomas Allan. 20 July 1815*” (В.г.к. 1675).

Водночас дослідження А. Крейтона-мінеролога, очевидно, надали нового імпульсу геологічним пошукуванням С. Шодуара, які раніше ніколи не домінували на тлі інших наукових, насамперед історико-нумізматичних, інтересів барона. Так, у 1832 р. С. Шодуар здійснив геологічну експедицію до Криму; що стало новим кроком у визначенні кримських гірських порід і викликало резонанс на шпальтах хроніки французького геологічного бюлетеня за 1832 р. – друкованого органу Французького геологічного товариства¹². Адже на початку 30-х років XIX ст. експедиція С. Шодуара сприяла геологічному вивченню території Кримського півострова.

А. Крейтон – авторитетна постать у британських і європейських геологічних колах – намагався, насамперед у визнаному Британському королівському геологічному товаристві, популяризувати геологічні розвідки зятя, (С. Шодуара), важливі для визначення її систематизації різноманітних гірських порід Криму. Втім на шпальтах лондонського щотижневика “Literary gazette” у рубриці подій зазначено, що 18 січня 1832 р. на зборах Британського товариства була заслухана доповідь сера А. Крейтона стосовно есе барона С. Шодуара про геологічну структуру Криму¹³.

Проте не лише сам С. Шодуар та його середовище формували коло зацікавлень дружини, а й водночас її родина, – особливо батько сер А. Крейтон, певною мірою мав вплив на переростання аматорських захоплень барона у поважні наукові інтереси. Зрозуміло, сам С. Шодуар з великою повагою ставився до постаті й наукового доробку тестя.

На ознаку поваги до батька чільне місце у збірці баронеси Шодуар належало його працям з медицини та геології. У цьому ряду – англійське видання історико-медичного твору сера Александра Крейтона “Commentarie on some doctrinae... of a dangerous tendency in Medicine and on the general principles of safe practice” (Лондон, 1842), 8°, німецький переклад його праці з психіатрії “Unber Natur...” (Лейпциг, 1798), форматом 8°, а також спогади А. Крейтона, 8°, (за браком вихідних даних не встановлено: мається на увазі рукопис чи друк)¹⁴.

Заслуговує на увагу у збірці природниче дослідження А. Крейтона “On the Climate of the antediluvian World and its independence of solar influence and on the formation of granite” (Лондон, 1825), присвячене ранній геологічній епосі розвитку Землі¹⁵. Ця невеличка за обсягом розвідка написана у вигляді есе – листа редактору та опублікована у виданні Лондонського Королівського товариства “Annals of philosophy” 1825 р.¹⁶

Разом з першим виданням 1825 р. у бібліотеці знаходився його французький переклад “Du Climat du monde antediluvium, de son independance de l’influence du soleil, et de la formation du granit”, опублікований у Варшаві у книгарні Глюксберга у 1827 р., форматом 8°. Друк зберігався у двох примірниках¹⁷. Інформація щодо цього друку ґрунтується на бібліографічних даних у рукописному каталозі зібрання, оскільки варшавська публікація А. Крейтона, на жаль, відсутня в бібліографії К. Естрейхера. Особлива цінність цього

видання полягала в тому, що переклад твору А. Крейтона 1825 р. з англійської мови французькою був здійснений баронесою Люсі Шодуар, згідно з бібліографічними нотатками в каталозі. Цей факт свідчить, насамперед, про її прагнення до популяризації фахових праць свого батька вже в період родинного життя в Івниці, а також про певні здібності Л. Шодуар у володінні стилістично-термінологічними навичками майстерності перекладу наукових текстів.

У цей період в Івницькій бібліотеці ретельно зберігалися праці дядька Люсі по матері Едварда Додвела (1776/7–1832), відомого ірландського письменника, художника й мандрівника, пензлю якого належали живописні класичні краєвиди Греції, Риму тощо, а також популярні у читачів епохи Просвітництва описи подорожей. Серед авторства Е. Додвела – ілюстроване описання подорожі до Греції з численними ілюстраціями та топографічними картами “Classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806.” (Лондон, 1819), 4°. Це видання було в двох примірниках¹⁸. Заслужовував на увагу й фоліант – альбом з кольоровими гравюрами Е. Додвела із зображеннями античних пам’яток Греції “Views in Greece from drawings of Edward Dodwell” (Лондон, 1821)¹⁹. Ще альбом із 131-ю літографією – “Views and description of cyclopean or Pelasgic remains in Greece and Italy with constructions of a later period intended as a supplement to his classic and topographical tour in Greece” (Лондон, 1834)²⁰.

У травні 1832 р. мати Люсі – Френсіс Крейтон (у дівочтві Додвел) після смерті в Римі свого відомого брата Е. Додвела успадкувала його значні земельні маєтності в Сліго та зайнялася через сина Александра, брата Люсі, їх управлінням²¹.

Тривалий час перебуваючи далеко від Англії, Люсі Шодуар не втрачала духовних зв’язків із батьківщиною, залишалася причетною до англійського інтелектуально-культурного середовища у Російській імперії, цікавилася літературними та науковими новинами. Тому не дивно, що на аркуші передплатників популярного англійського періодичного огляду “The Saint-Petersburg English review of literature, the arts, science.” vol. 1 (St. Petersburg, 1842) зазначене ім’я баронеси Шодуар з Києва²².

Завдяки барону до кола знайомих Л. Шодуар приєдналася легендарна постать, представник польського романтизму Вацлав Ржевуський (1765–1831), званий Еміром, поміщик з Поділля, орієнталіст, мандрівник, поет²³. В. Ржевуський неодноразово відві-

дував подружжя Шодуарів в Івниці у середині 20-х років XIX ст., спілкувався та радився з баронесою стосовно своїх творів, у вишуканій салонній манері підтримував з нею листування, надсилав їй фрагменти власних романтичних творів. Хоча листи Еміра не датовані, за змістом вони належать до середини 20-х років XIX ст., до цього ж епістолярій В. Ржевуського доповнений його східними автографами саме цього періоду²⁴.

Досить теплі стосунки склалися у Люсі Шодуар із сподвижником та приятелем барона Київським митрополитом Євгенієм (Болховітіновим). Судячи з тексту публікації листів Євгенія (Болховітінова) до С. Шодуара 30-х років XIX ст., баронеса також спілкувалася з ним та, перебуваючи проїздом у Києві, відвідувала митрополичий дім. Неодноразово у листуванні митрополит Євгеній виказував щирю приязнь до Люсі Шодуар, а в листі від 9 січня 1837 р. згадував її (можливо, на костюмованому балу. – С.Б.) у костюмі грецької принцеси, який йому дуже сподобався²⁵. Розділяючи художньо-мистецькі зацікавлення Л. Шодуар, у листі від 10 серпня 1835 р. з Києва митрополит дякував за отримані від баронеси книги естампів до Біблії (йдеться про альбоми гравюр з біблійними сюжетами), які він уважно студіював²⁶.

Люсі Шодуар, як і її чоловік, захоплювалася мистецтвом та колекціонуванням старожитностей. Водночас нумізматичне колекціонування С. Шодуара стало вагомим імпульсом для формування власної нумізматичної збірки баронеси. Баронеса мала також власну збірку монет, але, на відміну від чоловіка, її колекція містила переважно раритетні монети європейських королів. Паризький антиквар і нумізMAT Луї Алліє (1766–1827), знаний як “Hoteroch” (Висока скеля)²⁷, маючи власні джерела комплектування в Парижі, допомагав поповнювати її збірку рідкісними екземплярами монет. Зокрема, у листі від 10 листопада 1824 р. з Парижа він запропонував свої послуги у пошуках монет для Л. Шодуар²⁸. Незабаром він, згідно з укладеним нею списком дезидерати її збірки, придбав золоті й срібні монети епохи правління англійських та французьких монархів загальним коштом 340 франків, та відправив на її ім’я монети для колекції, про що йдеться у листі з Парижа від 19 березня 1825 р.²⁹

Після одруження нова господиня Івниці почала наводити лад, зайнялася облаштуванням маєтку та прилеглих угідь. Так, вона, прихильниця англійського стилю в садово-парковій архітектурі,

разом з чоловіком заснувала в Івниці чудовий пейзажний парк Жолімон, розташований на пагорбах, який став улюбленим місцем сімейних прогулянок Шодуарів. Як згадує І. Шодуар, родинний мемуарист у своєму щоденнику, ще за життя С. Шодуара за ініціативою баронеси були завезені реліктові екзотичні рослини та насіння. У шодуарівських володіннях, відповідно до ландшафту, відкривався романтичний краєвид: в'їзд до парку прикрашала закладена велика тополяна алея, на пагорбі виднівся німецький будиночок, обвитий диким виноградом, і оточений з боків темними звивистими алеями; затишна лавочка під грушею налаштувала на відпочинок. Звідси відкривалася чудова перспектива на котедж у стилі швейцарського шале³⁰.

Отже, інтерес Люсі Шодуар до садівництва та культури ландшафтно-архітектурного будівництва парку загалом відповідав англійському способу життя. Адже захоплення садівництвом було прищеплене їй ще в батьківському домі Крейтонів: Александр Крейтон, перебуваючи в Санкт-Петербурзі, надсилав до Англії у 1818 р. рідкісне насіння рослин з теренів Росії для Королівського ботанічного саду в Кью³¹.

Відповідно, увага до природничого аспекту та опіка садово-парковим облаштуванням Івниці відбилися й на характері читання баронеси Шодуар. У фонді ІР НБУВ зберігається англійський рукописний покажчик латинських назв рослин "Index of the latin names of the plants contained in the ...volumes of Curtis' Botanical Magazine"³². Це рукопис англійською мовою, недатований, однак на папері російського виробництва з філігранню "Гончаров" 1829 р.; його тематика свідчить про зацікавлення власниці Івниці у цей період, тобто наприкінці 20 – на початку 30-х років XIX ст.

Однак у традиційній історіографії, зокрема у розвідках М. Петрова 80-х років XIX ст., присвячених огляду шодуарівських зібрань, з ім'ям Л. Шодуар, на жаль, також пов'язані сторінки про розпорошення колекцій С. Шодуара. Очевидно, вже після смерті чоловіка, вона за його заповітом успадкувала частину зібрання та вивезла до Англії цінні експонати, зокрема, золоту рідкісну монету св. князя Володимира – т. зв. перший руський золотник³³. Подальшу долю її невеличкої власної нумізматичної збірки або окремих експонатів не вдалося встановити за фаховими джерелами, що, скоріш за все, також зумовлено історичними обставинами розсіювання серед значніших меморіальних зібрань.

Л. Шодуар після повернення до родичів англійської гілки Крейтонів оселилася тоді в курортному містечку Брайтон на південному узбережжі Англії, де мешкала й згодом. Дата її смерті за браком біографічних даних в архівних, друкованих та навіть електронних джерелах точно не з'ясована. Відомо лише, що в середині 70-х років XIX ст. Л. Шодуар проживала у Брайтоні, судячи з тексту її листа від 10 липня 1875 р. з Брайтона до Івниці онукам Івану та Марії Шодуарам³⁴.

Таким чином, незважаючи на фрагментарність історико-архівних відомостей у джерелах щодо особи Л. Шодуар, вивчення та аналіз її літературних, мистецьких смаків, бібліофільських та збирацьких уподобань відкривають досі невідому сторінку в історичній долі шодуарівських зібрань в Івниці.

¹ Шодуар // Русский биографический словарь. – СПб., 1911. – Т. Шебанов-Шютц. – С. 360–361; *Коваль О.* Шодуар Станіслав Іванович // Українські архівісти : Біобібліогр. довід. – К., 1999. – Вип. 1: (XIX ст.–1930-ті рр.). – С. 346–347.

² Известия Церковно-Археологического Общества при Киевской Духовной Академии за июнь 1888 г. // Тр. Киев. Духовной Акад. – К., 1888. – № 6. – С. 135–143; *Иконников В.С.* Опыт русской историографии. – К., 1892. – Т. 1, кн. 2. – С. 1336–1337, 1421; *Aftanazy R.* Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo Kijowskie.– 2-e wyd. przejrzone i uzupełnione.– Wrocław etc., 1997.– Т. 11.– S. 208– 212.

³ *Біленький Є.А.* Архів і бібліотека Шодуарів як джерело з історії колекціонування і біобібліографії в Україні XIX–XX ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 18 с.; *Булатова С.О.* Шодуари // Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник. – К., 2002. – С. 594–601.

⁴ ІР НБУВ, ф. 283, № 70, арк. 1зв.; № 71, арк. 2.

⁵ Там само, № 597, арк. 259; “Blackwood Edinburgh magazine” vol.10, p. 238.

⁶ Режим доступу: www.minerals.nw.ru/win/history.htm.

⁷ Crichton // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana – Warszawa: Nakład i druk Sikorskiego, 1897. – Т. 13.– S. 378-379; The Languages of Psyche: Mind and Body in Enlightenment Thought Berkeley:/ G.S Rousseau .ed. University of California Press, Berkeley, Los-Angeles, Oxford. 1991.– P. 364–375; 395–398; *Daubenton F.* Professor Cuthbert Crichton – the Man and his Times // South African Medical Journal. – Vol. 56(25) – P. 1065.

⁸ The Languages of Psyche: Mind and Body in Enlightenment Thought Berkeley: / G.S Rousseau G.S. ed. University of California Press, Berkeley, Los-Angeles, Oxford. 1991. – P. 364–375; 395–398; *Daubenton F.* Professor

Cuthbert Crichton – the Man and his Times // South African Medical Journal. – Vol. 56(25). – P. 1065.

⁹ *Crichton Frances* // Imperial eyes 1807. Biographical Register : С. Режим доступу : [http // www lib. mq. edu. au. digital / imperial eyes/ people/ c. html](http://www.lib.mq.edu.au/digital/imperialeyes/people/c.html).

¹⁰ Режим доступу: [www.oxford dnb.com view/article/6693? doc Pos = 2](http://www.oxforddnb.com/view/article/6693?docPos=2); Крейтон Арчибальд Вильям // Банников А.П., Сапожников С.А. Собиратели и хранители прекрасного. Энциклопедический словарь российских коллекционеров от Петра I до Николая II, 1700–1918 гг. – М., 2007. – С. 249.

¹¹ *Daubenton F.* Professor Cuthbert Crichton – the Man and his Times // South African Medical Journal. – Vol. 56(25). – P. 1065.

¹² Bulletin de la Societe geologique de France. – 1833. – Vol. 3. – P. LVI.

¹³ Literary gazette: a weekly journal of literature, science, and the fine arts, 1833, p. 42.

¹⁴ IP НБУВ, ф. I, № 4752, с. 15; № 4751, с. 701.

¹⁵ Там само, № 4751, с. 701.

¹⁶ *Sir Alexander Crichton* On the Climate of the antediluvian World and its independence of solar influence and on the formation of granite. To the editors of the “Annals of philosophy” // Annals of philosophy, London. – 1825. – Т. 9. – P. 97–108; 207–217.

¹⁷ IP НБУВ, ф. I, № 4751, с. 701.

¹⁸ Там само, № 4754, с. 179.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само, № 4755, с. 351.

²¹ *Daubenton F.* Professor Cuthbert Crichton – the Man and his Times // South African Medical Journal.– Vol. 56(25) . – P. 1065.

²² The Saint – Petersburg English review of literature, the arts, science. – St. Petersburg, 1842. – Vol. 1 – P. IV.

²³ *Rzewuski W.* // Encyklopedyja powszechna S. Orgelbranda. – Warszawa, 1884. – Т. 10. – S. 257-258.

²⁴ IP НБУВ, ф. 283, № 192, арк.1–1зв; № 191, арк. 1.

²⁵ *Рукавіцма-Гордізівська Є.В.* Київський митрополит Євгеній (Є.О. Болховітинов): Біобібліографія. Бібліотека. Архів. – К., 2009. – С. 309.

²⁶ Там само, с. 304.

²⁷ Allier L. // Larousse P. Grande Dictionnaire universel du XIX e Siecle.– Paris, s.a. – Т. 1.– P. 220.

²⁸ IP НБУВ, ф. III, № 22972.

²⁹ Там само, № 22973.

³⁰ Там само, ф. 283, № 597, арк. 247.

³¹ Appendix: Biobibliographical notes. 2.Sir Alexander // G.S. Rousseau.ed: The Languages of Psyche: Mind and Body in Enlightenment Thought Berkeley: University of California Press, 1991. – Berkeley etc., 1991.– P. 398.

³² IP НБУВ, ф. 283, № 7.

³³ Известия Церковно-Археологического Общества при Киевской

Духовной Академии за июнь 1888 г. // Тр. Киев. Духовной Акад.– К., 1888. – № 6. – С. 135–143; *Петров Н.И.* Библиотека барона Шодуара и вновь открытое древнее изображение свв. Бориса и Глеба, и может быть, св. Владимира // Киев. старина. – 1888.– № 8. – С. 36–37.

³⁴ IP НБУВ, ф. 283, № 597, арк. 124–124зв.

Summary

For the 1st time the place and role of Lucy Chadoir, the 2nd wife of Stanislav Chadoir, in the history of the development of family collecting in Ivnitsa is defined, some related historical-biographical information is ascertained, the sphere of her bibliophilical, artistical and scientific interests is analyzed.

Key-words: L. Chadoir, S. Chadoir, Ivnitsa, family collecting, bibliophilic and artistic interests, edition.